

Lélek- és társadalomrajz Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényében

Bevezető gondolatok

Kosztolányi Dezső (1885-1936) a magyar irodalmi kánon egyik legsokoldalúbb szerzője. A *Nyugat* első nemzedékének nagyhatású irodalmárát költőként, novella- és regényíróként ugyanolyan nagy elismerés övezi, mint elméleti íróként, esszéistaként. *Édes Anna* című műve – utolsó regénye – 1926-ban jelent meg, és azonnal egyértelmű közönségsiker lett, amely társadalmi, politikai szempontból is jól jött az írónak: a Tanácsköztársaságban vállalt nem túl jelentős szerepe miatt és azért, mert utóbb ironikus hangnemben írt a Kommunőről, eladdig jobbról is, balról is érték támadások. Az *Édes Anna* egyik jellemző olvasata éppen társadalmi regényként értelmezi a művet, egy másik megközelítésben pedig lélektani regényről beszélhetünk. Mit is jelent ez a két műfaj-meghatározás a jelen esetben? Lássuk mindezt részletesebben, lefelől a lélektani vetületre koncentrálva!

A tétel kifejtése

Kosztolányi Dezső műveiben mindig is nagy szerepet játszott a **lélekelemzés**. Klasszikus példa erre *A szegény kisgyermek panasza* (1910) című versfüzér, melyben a lírai én magát **gyermekfiguraként** tükrözve döbben rá az élet végletességére; de korábbi regényeinek – például a *Nero, a véres költő* (1922) címűnek vagy az *Aranysárkánynak* (1925) – is hangsúlyos a lélektani vetülete. Az *Édes Anna* elbeszélője azonban szinte egyáltalán **nem elemez**, hanem egyszerűen cselekedeteket, akciókat és reakciókat **ír le**. A következtetések levonása, a **belső motívációk** megkonstruálása az olvasóra marad.

Különös kapcsolatok. A regény 1919-1920-ban játszódik Budapesten. Az alaphelyzetet tulajdonképpen Anna érkezése teremti meg: Vízycék, a gyermektelen polgári család, de különösen Vízyné végre egy olyan cselédre tesz szert, aki megbízható, csendes, és nincsenek nagy igényei. A **gyermektelenség** Vízyné esetében rendkívül fontos szempont, hiszen segít indokolni az asszony cselédmániáját, ezt a különös **pótcselekvést**, melynek során annyit foglalkozik az új szerzeménnyel, mintha a gyereke, a lánya volna. Az anyai viselkedésminták megjelenését azonban Anna esetében is megfigyelhetjük. Az egyik legszemléletesebb esete ennek a *Legenda* című fejezetnek az a része, amelyben Anna magához vesz egy kiscsirkét, „hogy fölnevelje. (...) Kis tálakból itatta, morzsával etette, becézgette. Éjszaka a csirke az ágyára szállt, lábánál aludt.” Vízyné és Anna alakjának különös kapcsolata szintén megnyilvánul Anna cselekedeteiben: ahogy telik-múlik a Logodi utcában eltöltött idő, a cseléd egyre több gesztusa emlékeztet Vízynéire. Anna **kötődésére** pedig jó példa lehet, hogy miután az asszony szóvá teszi Báthory, a kéményseprő látogatását cselédjénél, a lány nemsokára kosarat ad neki. Annak ellenére teszi ezt, hogy a házasság menekülőútként szolgált volna a cselédsorból.

Gyilkosság és motívációk. A regény egyik csúcspontja, és talán a legtöbb kérdést felvető momentuma a kettős gyilkosság. Látszólag nincsen előzménye, semmiféle egyértelmű indíték nem derül ki ezzel kapcsolatban, mégsem mondhatjuk, hogy Anna tette (hogy megöli Vízycék) motiválatlan. Rendkívül sok **feszültség** halmozódik fel Annában, amelyek ilyen módon **törnek felszínre**. Mindennek Anna – legalábbis erre következtethetünk – nincs is tudatában: sem a feszültségnek, sem a felszínre törésnek. A cseléd megszokja a polgári lakás zárt világát, a munkáját élvezni kezdi, miközben **személyiségét** egyre inkább **elveszíti** a robotolás, a repetitív feladatok, illetve akár a Vízynéhez való hasonlóság okán. Sőt amikor Anna a regény során egy ponton úgy tűnik, **igazán önmaga**, még ez az esemény is bűnös cselekedetnek számít: Jancsi úrfi éjszakai látogatásakor egyáltalán nem cselédként, sokkal inkább nőként viselkedik. Ezzel azonban a tilosban jár, és ennek tudatában is van. A gyilkosság tehát **a személyiség lázadásaként** is értelmezhető. Ami pedig a feszültség felszínre törését, feloldódását illeti, eszünkbe juthatnak Sigmund Freud a korban rendkívül divatos írásai a pszichoanalízisről, melyek egyik kulcsfogalma az **elfojtás**. Anna esetében a szeretnek, az anyai ösztönöknek, illetve a gyűlöletnek az elfojtását, majd brutális, jóllehet még mindig **tudattalan** kitörését figyelhetjük meg. Az **önreflexiónak**, önelemzésnek **semmi jelét** nem mutató lány később nem emlékszik semmire az esetből, a bíróságon nem védekezik, sorsába beletörődik.

Egy cseléd mítosza. A lélektani regény mint értelmezési lehetőség természetesen szorosan kapcsolódik a társadalmiregény-olvasathoz. Vonzó lehet az *Édes Anna* társadalomábrázolását az **úr-cseléd viszonyra** redukálni, ez a reláció azonban – noha kétségtelenül részét képezi a társadalmi panorámának – jelentősen leszűkítené a műről való gondolkodás lehetőségeit. Anna karaktere **több mint cseléd**; már az életkora is **szimbolikus**: amikor Ficsor bemutatja Vizynének, tizenkilenc éves. Ne feledjük: a regény cselekménye 1919-ben kezdődik – a huszadik század első évében született Anna tehát **az egész századot** is jelképezheti. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódva egészen kísérteties távlatokat nyit az utolsóelőtti fejezet zárata: „És ha nem élt volna még a mária-nosztrai női fegyintézetben, hanem ott pihent volna valahol Dunántúl, a balatonfőkajári temető akácai alatt, akkor se semmisülhetett volna meg jobban.” Anna tehát elfelejtődik, kiesik az emberek tudatából, és kiesik az időből is. Pedig egy rövid időre legenda volt, ahogy erre a fent említett fejezetcím is utal. Már érkezését is pletykák és suttogások előzték meg – mintha Vizyné apránként, adatról adatra haladva építené fel leendő új cselédjének alakját: először hogy mire képes, aztán, hogy milyen vallású, hogy hol született. Amikor végül kiderül a neve is – Anna –, már szinte készen is van a **mítosz**. Egy cseléd mítosza, amely Anna tényleges megjelenésével nemhogy szertefoszlott volna, hanem új irányokat vett: most már nemcsak Vizyék, hanem az egész környék róla beszél. A gyilkosság azonban egyáltalán nem illik be ebbe a jól felépített legendába; sajátos módon zavarba is jön tőle az úri társaság.

Ironikus keret. Sajátosan viszonyul a regény egészéhez a kezdő és a záró fejezet, mintegy keretet képezve a cselekmény körül, attól azonban látszólag függetlenül. Az első oldalakon a Tanácsköztársaság bukása után menekülő Kun Béla karikatúráját látjuk, amely egyrészt **kijelöli a helyet és az időt, a társadalmi háttérrel**, másrészt megüt egy sajátosan **ironikus hangot**, amely **elidegenítő** hatású, és egészen a regény utolsó fejezetéig nem lesz folytatása. Akkor azonban, miután **epilógusszerűen** elbeszéltetik a regény egyes szereplőinek sorsa a történetek után, az egyik figura, Druma Szilárd két kortesével együtt megelevenedik, és Kosztolányiról kezdenek pletykálni, egymásnak ellentmondó híreszteléseket felemlgetve. Ez is értelmezhető ironikus, eltávolító gesztusként, amely a regény fikciójának **tényszerűségét kérdőjelezi meg**, viszonylagosítja.

A tétel összegző leírása

Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című művét az első magyar lélektani regények között tartjuk számon. Elbeszélői bravúrja, hogy nagyrészt úgy ábrázol, hogy nem elemez, értelmez, miközben az olvasót elemzésre, értelmezésre készíti: Anna gondolataira, belső motivációira csupán cselekedetei utalnak. Miközben pedig a lélekábrázolás e különleges példáját olvassuk, megismerkedünk egy traumával, megmerevedett és kiüresedett szokásokkal élő társadalommal, amelynek egy része ragaszkodik egyre kevésbé védhető privilégiumaihoz, más része pedig tudattalanul ugyan, de (ön)pusztító módon viseltetik a fennálló renddel szemben.